

ՆԱՐԻՆԵ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Քանալի քառեր՝ եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերություններ, արժեքային ճգնաժամ, հոգևոր անվտանգություն, ազգային ինքնության պահպանում, բնականոն արդիականացում, հոգևոր զարթոնք:

Հայաստանում գիտության արդիական մարտահրավերների և կարևոր խնդիրների թվին են դասվում **եկեղեցի-պետություն** փոխհարաբերությունների, հասարակական կյանքում եկեղեցու դերակատարության, կրոնական բազմախոհության և հանդուրժողականության, խղճի ազատության, ավանդական եկեղեցիների և ոչ ավանդական կրոնական կազմակերպությունների փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունը: Եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերությունները հատուկ ենք համարում ուսումնասիրել ազգային ինքնության պահպանության համատեքստում, որ պայմանավորված է պատմական հոլովույթում Հայ Առաքելական Եկեղեցու ունեցած տեղով, դերով և այն մարտահրավերներով, որ ներկայումս ծառացել են հայ հասարակության առջև:

Արդի ցանցային կառավարման պայմաններում պետականաշինության, եկեղեցաշինության և ազգապահպանման գոր-

ծընթացները մեծապես առնչվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու հոգևոր անվտանգության ապահովմանը: Անցել են այն պատմական ժամանակները, երբ պետականազուրկ հայ մարդը Հայ Առաքելական Եկեղեցու (ՀԱԵ) միջոցով փորձում էր լուծել իր գոյաբանության խնդիրները: Չթերագնահատելով ՀԱԵ տեղն ու դերը, նշենք, որ այսօրվա ցանցային կառավարումը, գլոբալացումը և ինտեգրացումը նոր մարտահրավերներ են նետել և՛ հայ եկեղեցու, և՛ հայ պետության առջև, ուստի դրանք պահանջում են օբյեկտիվ վերաբերմունք և լուծումներ: Այդ նկատառումներով էլ աշխատանքի հետագա զարգացումներում կկարևորենք պետության և եկեղեցու հարաբերությունների կայացման, զարգացման և բնականոն արդիականացման անհրաժեշտությունը՝ ելնելով նրա ինստիտուցիոնալ գործառման կառուցակարգից և սահմանադրությունից սահմանադրականության անցման հրամայականներից¹:

1991 թ. սեպտեմբերին Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո մշակվեց եկեղեցի-պետություն համագործակցության նոր ուղի:

Քաղաքական անկայունության պայմաններում 1995 թ. հունիսի 5-ի հանրաքվեով ընդունվեց ՀՀ Սահմանադրությունը, որի մեջ Հայ Առաքելական Եկեղեցու մասին չկար որևէ դրույթ՝ բացառությամբ 23-րդ հոդվածի, որով մասնավորապես նշվում էր. «Յուրաքանչյուր մարդ ունի մտքի, խղճի և դավանանքի ազատության իրավունք: Կրոնի և համոզմունքների արտահայտման

¹ Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրությունից՝ Սահմանադրականություն, Երևան, Նժար, 2004, էջ 140:

ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով»²: Հայ Առաքելական եկեղեցու դերը գնահատվեց 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին ընդունված Սահմանադրությամբ, որում առկա է նախկին սահմանադրության համանուն 23-րդ հոդվածը, սակայն, սրանից զատ, ավելացել է նաև 8.1. հոդվածը, որն է՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում եկեղեցին անջատ է պետությունից: Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչում է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու՝ որպես ազգային եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում: ՀՀ-ում երաշխավորվում է օրենքով սահմանված կարգով գործող բոլոր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության ազատությունը: Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու հարաբերությունները կարող են կարգավորվել օրենքով»³: Այս հոդվածում ակնհայտ է պետության կողմից եկեղեցու դերի արժևորումը թե՛ պատմական անցյալում, թե՛ ներկա կյանքում: Հոդվածում Հայոց եկեղեցին համարվում է ազգային, որը մատնանշում է Հայ Առաքելական եկեղեցու ամենամեծ առաքելությունը՝ ազգային ինքնության պահպանումը և մշակույթի զարգացումը: Հոդվածի վերջին հատվածը մատնանշում է **եկեղեցի-պետություն** հարաբերությունը:

Քննարկվող հարցադրումները նորովի մեկնաբանվեցին 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրությամբ: Նոր սահմանադրության մեջ «Պետությունն ան-

² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 1995, հոդված 23:

ջատ է եկեղեցուց» դրույթը փոխարինվել է «կրոնական կազմակերպություններն անջատ են պետությունից» դրույթով⁴։ Հայ Առաքելական Եկեղեցուն նվիրված է առանձին հոդված, որտեղ խոսվում է վերջինի բացառիկ դերակատարության մասին⁵, հոդված 41-ում՝ «Մտքի, խղճի և կրոնի ազատության» երկրորդ դրույթում ավելացել է «պետական անվտանգությունը»՝ որպես միջամտելու իրավաչափ նպատակ. «Մտքի, խղճի և կրոնի ազատության արտահայտումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»⁶։

Ինչպես հայտնի է, Հայ Առաքելական Եկեղեցին իր գործունեության իրականացման համար համագործակցում է պետության հետ համաձայնագրերի միջոցով, ապահովելով իր մուտքը տվյալ ինստիտուտների իրավասության ու գործունեության դաշտ։

«ՀՀ խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպության մասին» օրենքի համաձայն, ՀՀ-ն Հայոց եկեղեցուն, ի թիվս այլ արտոնությունների, որպես մենաշնորհ և օրենքով սահմանված

³ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 2005 թ., հոդված 8.1։

⁴ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված, 2015 թ., հոդվ. 17, http://www.parliament.am/law_docs5/Sahmanadrutyun_06.12.2015.pdf

⁵ Նույն տեղում, հոդվ. 18։ http://www.parliament.am/law_docs5/Sahmanadrutyun_06.12.2015.pdf

⁶ Նույն տեղում, հոդվ. 41.2 http://www.parliament.am/law_docs5/Sahmanadrutyun_06.12.2015.pdf

կարգով արտոնում է նպաստել հայ ժողովրդի հոգևոր կրթությանը պետական կրթական հաստատություններում⁷:

ՀՀ կրթական հաստատություններում Հայ Առաքելական եկեղեցու գործունեությունն իրականացնում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնը (ՔԴԿ), որի նպատակն է կերտել ազգային ինքնությամբ, ազգային մշակութային և հոգևոր-բարոյական արժեհամակարգով պետության օրինակելի քաղաքացիներ և որի գործունեության ոլորտներն են՝ նախադպրոցական կրթությունը, միջնակարգ ընդհանուր կրթությունը, հատուկ ընդհանուր կրթությունը (նաև մանկատները), մեկօրյա կրթությունը, նախնական, միջին մասնագիտական կրթությունը, բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթությունը⁸: Պետական կրթական հաստատություններում պետության և եկեղեցու համագործակցության արդյունք է 1995 թվականին ԵՊՀ-ում Աստվածաբանության ֆակուլտետի հիմնումը⁹, Հայոց եկեղեցու պատմության առարկայի դասավանդումը ՀՀ հանրակրթական դպրոցներում (2002 թ. օգոստոսի 22-ին ՀՀ և Հայոց եկեղեցու միջև կնքվեց համաձայնագիր, ըստ որի բոլոր դպրոցներում սկսեց դասավանդվել Հայոց եկեղեցու պատմության առարկան):

Հոգևոր անվտանգության տեսակետից կարևոր համաձայնություն է 1997 թվականին Գարեգին Ա կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ ստեղծված «ՀՀ Ձինված ուժերի հոգևոր ծառայութ-

⁷ ՀՀ օրենքը «փոքրի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին, հոդվ. 17, ինչպես նաև ՀՀ օրենքը «ՀՀ և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին», հոդվ. 8:

⁸ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնի գործունեության հայեցակարգ, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=105&pid=4>

⁹ Նույն տեղում:

յունը», որի նպատակն էր զինծառայողներին և սպայական կազմին քրիստոնեա-բարոյական և ազգային հայրենասիրական ոգով դաստիարակելը: Դրանից զատ հետամտվում է հոգևոր գիտելիքների հարստացումը, որպեսզի Հայոց եկեղեցու կողմից մերժված կրոնական ուսմունքները և աղանդները չներթափանցեն ՀՀ Զինված ուժեր¹⁰: Հոգևոր ծառայողը զորամասի դաստիարակչական գծով տեղակալի հետ կազմում է կրթական ծրագրեր և դրանց հիման վրա զինծառայողների հանգստի ժամերին անցկացնում է հոգևոր դասընթացներ: Թեմաները տարատեսակ են: Չնայած այս ծառայությունն իր նպատակներով և խնդիրներով զուտ կրոնական-հոգևոր առաքելություն է իրականացնում, սակայն ակնհայտ են այդ հոգևոր առաքելության նաև սոցիալ-հոգեբանական, միջանձնային հարաբերություններին վերաբերող տեսանկյունները, որոնց հաղթահարման նպատակով հոգևոր ծառայողը ընտրում է տվյալ միջավայրում առավելապես «արդիական» թեմաներ:

Այս խմբային և անհատական հանդիպումները հիմնված են լինում հոգևոր, քրիստոնեական արժեքների վրա: Հաճախ նաև հոգևոր ծառայողն ինքն է հանդիսանում անհատական հանդիպման նախաձեռնողը, երբ զինծառայողի մոտ նկատում է խիստ ընկճվածություն, հոգեկան ծանր վիճակ կամ ոչ համարժեք վարքային դրսևորումներ:

Նմանօրինակ համագործակցություն է Մայր Աթոռի և Արդարադատության նախարարության միջև կնքված համաձայնագիրը, որով բոլոր քրեակատարողական հիմնարկներում և նույնիսկ քննչական մեկուսարաններում պետք է ապահովված լինի

¹⁰ Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերում Հայ Առաքելական եկեղեցու հոգևոր ծառայության կանոնադրություն, 14.09.2000 թ.:

ՀԱԵ հոգևոր սպասավորի ներկայությունը¹¹: Առաքելությունը նույնն է, ինչ-որ «Զինված ուժերի հոգևոր ծառայության» պարագայում:

ՀԱԵ համագործակցում է նաև տեղական և միջազգային հասարակական, բարեգործական կազմակերպությունների հետ:

Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի «ԵՀԽ» Հայաստանյան կլոր սեղանը (ՀԿՍ) ստեղծվել է 1996 թ. Հայ Առաքելական Եկեղեցու և ԵՀԽ-ի համատեղ նախաձեռնությամբ, Հայ Ավետարանական ու Հայ Կաթոլիկ Եկեղեցիների մասնակցությամբ: ՀԿՍ-ն իր ստեղծման օրվանից աշխատում է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ծայրագույն պատրիարք և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հովանու ներքո և համախմբելով հայ եկեղեցիների, տեղական հասարակական կազմակերպությունների, եկեղեցուն հարող գործընկերների ուժերը՝ միասնաբար պայքարում է երկրի առանցքային սոցիալական և տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման համար¹²: 2003 թվականից կազմակերպությունն ունի հիմնադրամի կարգավիճակ և գրանցված է ՀՀ Արդարադատության նախարարությունում «Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի հայաստանյան միջեկեղեցական Կլոր սեղանի հիմնադրամ» անվամբ: ՀԿՍ ղեկավար մարմինը պարբերաբար գումարվող Հոգաբարձուների խորհուրդն է, որը բաղկացած է վերոհիշյալ երեք հայ եկեղեցիների և երկու հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից:

¹¹ Հայ Առաքելական եկեղեցին Հայաստանի անկախությունից հետո: Տե՛ս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական կայքէջ՝ <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=5624&pid=61>

¹² Ենգիբարյան Վ., Չախոյան Ա., Հոգևոր իրավունքի հիմունքներ, «Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի հայաստանյան միջեկեղեցական բարեգործական կլոր սեղանի հիմնադրամի (ՀԿՍ) ստեղծումն ու գործունեության հիմնական ոլորտները», Երևան, 2011, էջ 103:

ՀԿՍ առաքելությունն է. եկեղեցիների և քաղաքացիական հասարակության խմբերի գործունեության միջոցով աջակցել Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի կարիքավոր բնակչությանը:

ԵՀԽ Կլոր սեղանն օժանդակում է Հայ եկեղեցու սոցիալական դերի բարձրացմանը, նպաստում է վանքապատկան հողերի և տնտեսությունների վերականգնմանը, ֆինանսավորում է եկեղեցու կողմից իրականացվող առանձին կրթական և սոցիալական ծրագրեր: Բավական սերտ է համագործակցությունը նաև թեմերի հետ¹³:

Ծրագրերի մեծամասնությունում եկեղեցին ունենում է մարդկային ռեսուրսների ներդրում՝ հոգևորականներ, շինարարության անցկացման դեպքում՝ կամավորներ և այլն: Շատ դեպքերում (ծրագրի կարիքներից ելնելով) տրամադրվում է համապատասխան տարածք թեմերում (եկեղեցիների և վանքապատկան հողերի շրջանակներում), իսկ Կլոր սեղանի գործունեության համար հատկացվել են գրասենյակներ Էջմիածնում՝ Մայր Աթոռի տարածքում:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու մշտական հոգածության ներքո են եղել նաև մանկատներն ու ծերանոցները¹⁴: Բացի շարունակական ֆինանսական և նյութական աջակցությունից, եկեղեցու անդամները սեփական նախաձեռնությամբ այցելում են այս հաստատությունները նաև սոցիալ-հոգեբանական աջակցության և հոգևոր ծառայություններ իրականացնելու համար: Այս ոլորտում հատկապես ակտիվ է եկեղեցու «Երիտասարդաց միությունը»: Միության խմբերը հաճախակի այցելում են ման-

¹³ Նույն տեղում, էջ 103:

¹⁴ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական կայքէջ՝ <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=5624&pid=61>

կատներ և տարեցների տուն-ինտեռնատներ, կազմակերպում են մեկանգամյա միջոցառումներ կամ երկարատև գործունեության խմբակներ: Հիմնական նպատակն է դժվար պայմաններում գտնվող երեխաների ու տարեցների շփման և ժամանցի կազմակերպումը, հոգեբանական աջակցությունն ու հոգևոր թեմաներով զրույցները:

2001 թվականից Երևանում սկսեց գործել Թուֆենկյան բարեգործական հիմնադրամի «Մենք պարտավոր ենք ապրել»¹⁵ ծրագիրը: 2002 թ. ծրագիրը մեկնարկեց Մեծամորում՝ Արմավիրի թեմի առաջնորդ Սիոն Եպիսկոպոս Ադամյանի հրավերով: Արմավիրի թեմի շահագրգռվածության գլխավոր պատճառը՝ ծրագրի իրականացման համար, մարզում աղանդավորության մեծ տարածվածությունն էր և դրանից բխող այլ հիմնախնդիրները: 2003 թ. այն իր շարունակությունը ստացավ Վանաձորում: Ծրագրի նպատակն է՝ տարբեր ծառայությունների միջոցով օգնել սոցիալապես անապահով ընտանիքներին ինտեգրվել հասարակությանը և սոցիալականացվել: Սկզբնապես ծրագրի հիմնական ուղղությունը ֆինանսական և նյութական աջակցության ցուցաբերումն էր, սակայն 2002 թ. սկսած՝ շեշտադրումները փոխվեցին: Ծրագրի մեջ առանցքային նշանակություն ստացավ հոգևոր առաքելության իրականացումը, առանձնակի կարևորվեց շահառուների հոգևոր կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունը:

Ծրագրում ներգրավված են հիմնականում այն ընտանիքները, որոնք ունեն դպրոցահասակ երեխաներ, սակայն ծրագիրն

¹⁵ <http://hetq.am/arm/news/38070/metsamorom-angortsutyuny-kortsanum-e-yntaniq-nerin.html>. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պաշտոնական կայքէջ՝ <http://www.gov.am/am/news/item/2653/>

ավարտածները շարունակում են իրենց համագործակցությունը։ Ստեղծվել է «Երիտասարդաց միություն», որի անդամները շաբաթը 2 անգամ հանդիպումներ են ունենում հոգևորականների հետ։

Հոգևորականների դերը առանցքային է նաև բուն ծրագրի մեջ։ Ենթադրվում է ընտանիքի հետ շարունակական հանդիպումների և հոգևոր զրույցների միջոցով սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրների լուծում։ Առանձնահատուկ դեպքերում, երբ հոգևորականն ու մյուս մասնագետները գործ են ունենում միևնույն խնդրի հետ, երբեմն ավելի կիրառական և արդյունավետ է լինում հոգևորականի մոտեցումը։ Օրինակ՝ երեխաների ունեցած վախերի հետ աշխատելիս հոգեբանական մեթոդներն ու ձևերը հաճախ իրենց արդյունավետությամբ և ազդեցությամբ զիջում են հոգևոր զրույցների ու աղոթքների միջոցով ձեռք բերված արդյունքներին։ Ծրագրի որոշակի փուլերում այն ընտանիքները, որոնք մինչ այդ շահագրգռված էին առավելապես նյութական օգնությամբ, ցանկություն են հայտնում հանդիպել քահանային։ Ծրագրի ընթացքում իրականացված մոնիտորինգն ու գնահատումը ցույց են տվել, որ գրեթե բոլոր ընտանիքները մեծապես բավարարված են այդ հանդիպումներից և ցանկանում են տեսնել դրանց շարունակությունը։

2007 թ. փետրվարի 22-ին ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության և Հայ Առաքելական եկեղեցու հարաբերությունների մասին» օրինագիծով¹⁶ ազգային եկեղեցին տարանջատվեց երկրում գործող մյուս կրոնական կազմակերպություններից՝

¹⁶ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պաշտոնական կայքէջ՝ http://www.gov.am/u_files/file/kron/ekageheci.pdf

հայ ժողովրդի կյանքում ազգային եկեղեցու բացառիկ դերի ու նշանակության ընդգծումով:

Փաստորեն, ՀԱԵ-ն կարողացել է քաղաքական ժամանակ և տարածություն անցնել՝ պահպանելով իր ինստիտուցիոնալ կարգավիճակը, սակայն, արդի գլոբալացման պայմաններում հայտնվել է լուրջ և բազմամակարդակ ցանցային մարտահրավերների տիրույթներում: Մի կողմից քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը, մյուս կողմից ժողովրդավարության որակի բարձրացման հրամայականներն անտեսել են դարերի ընթացքում Հայ Առաքելական Եկեղեցու և պետության երկխոսության կուտակած փորձը: Ազատական ժողովրդավարության հետևանքով առաջացած սոցիալական բևեռացումը երկրում ստեղծել է արժեքային ճգնաժամ: Ուստի պետք է սկիզբ դնել հոգևոր զարթոնքին՝ բնականոն ընթացքով արդիականացնելով ազգային ինքնության արժեհամակարգը:

Нарине А. Арутюнян, *Институт истории НАН РА, Из истории деятельности Армянской Апостольской церкви в Республике Армения.*

Армянская Апостольская Церковь в Республике Армения выполняет свои функции на основании соглашений, регулирующих церковно-государственные отношения. В то же время решается вопрос повышения социальной роли Армянской Апостольской церкви, для чего реализуются различные программы благотворительной и социальной помощи.

Narine A. Harutyunyan, *Institute of History of the NAS RA,*
From the History of the Activity of the Armenian Apostolic
Church in the Republic of Armenia.

The Armenian Apostolic Church in the Republic of Armenia performs its functions based on the agreements regulating church-state relations. At the same time, the issue of increasing the social role of the Armenian Apostolic Church is being addressed, for this purpose various charitable and social assistance programs are being implemented.